

Forray R. Katalin

Cigányok, romák kivándorlása és hazatérése

Előadásomban hangsúlyosan a cigányokról lesz szó, azonban mondandómat a kivándorlások – pontosabban a tartós külföldi tartózkodások – kérdéskörébe ágyazva szeretném áttekinteni. Mielőtt azonban a kérdés tárgyalásába kezdenék, a címről essék néhány szó. Cigány vagy roma?

A sokszázézes magyarországi cigányság túlnyomó része „magyarcigány” – romani nyelven „romungro” – akiknek őseivel évszázadok óta közös hazánkban együtt élünk. Azért „magyarcigány”, mert ma már a magyar nyelvet használja anyanyelvként, identitásához tartozik, hogy őseinek hazája Magyarország. Ennek a csoportnak a zenészek képezik az elitjét.

Az oláh-cigányok – romák – tömegesen a 19. század második felétől jelentek meg magyar területen, ide érve Erdélyt is. Költözködésük összefügg a Román Királyság megalakulásával, különösképpen pedig az ottani rabszolgaság megszüntetésével. Ez a csoport romani anyanyelvű. Nemcsak nyelvük, hanem hagyományaik is megkülönböztetik a másik két nagyobb cigány csoporttól. Mivel az Európában élő, nem annyira létszámában, mint csoport-szerkezetében, törzsi struktúrájában színes cigányság meghatározó csoportja a „roma”, a nemzetközi szervezet a „cigány” helyett az ő nevüket javasolja átfogó népnévként használni..

A magyarországi cigányság harmadik nagy csoportja a beás, akik zömmel a Dunántúlon élnek, nyelvük az óromán egyik változata. A beások magukat „cigánynak” nevezik, és élesen szemben állnak a roma csoporttal. Az Európai Unió mintegy egyévtizede fogadta el hivatalosan a cigány népcsoportot, a nemzetközi szervezet ajánlotta elnevezéssel, tehát „roma” névvel. (A magyar OCÖ, a cigányság országos szervezete is ezért változtatta meg nevét 2010-ben, és választotta az Országos Roma Önkormányzat elnevezést.)

A címben szereplő kettősséget – cigány, roma – az indokolja, hogy pécsi egyetemi tanárként nem tartanám helyesnek, ha az ott élő népcsoport saját nevét nem alkalmaznám. Ezért kompromisszumként munkatársaimmal, hallgatóinkkal együtt a két népvét egyútt használjuk.

Mozgásszabadság

Alkotmányunk szerint a polgárok mozgásszabadsága azt jelenti, hogy mindenkinek jogában áll elhagynia lakóhelyét – a települést, az országot – ideiglenesen vagy véglegesen. Az ideiglenes „elhagyás” szándékának skálája a külföldi nyaralástól a munkavállalásig, családalapításig terjedhet. Az a lényege, hogy az ország elhagyása a visszatérés szándékával történik. Az ország elhagyása történhet a végleges távozás szándékával is, ekkor emigrációról vagy kivándorlásról beszélünk. Fontos azonban, hogy a távozás – ideiglenes vagy végleges – csak önkéntességen alapulhat, az állam polgára az ország területéről nem számúzhető. Amikor a magyar állampolgárok bármely csoportjának külföldre távozásáról, külföldi munkavállalásáról beszélünk, akkor mindig önkéntes és visszavonható döntésekről van szó.

A „kivándorlási pánik körüli számháború” – ahogyan a HVG fogalmaz – legújabb becslése szerint 335 000 magyar, a 18-49 éves állampolgárok 7,4 %-a tartózkodik tartósan külföldön. Bár a becslés módszertanát, különösen az ebből levont következtetéseket vitatják, a tömeges nyugat-európai munkavállalás mindenkit érintő és érdeklő jelenség. A szakértők azt is hangsúlyozzák, hogy ez a kivándorlási létszám beleillik a régiós tendenciákba.

Bár az ezzel kapcsolatos közvélemény-kutatások nagyon magas, 20 százalékos vagy még nagyobb elvándorlási hajlandóságot jeleznek, a számokat a sajtóban szintén elég gyakran félreértelmezik. A szociológusok szerint a megvalósítási arány viszonylag alacsony. Vagyis a kinyilvánított kivándorlási preferenciákat egyfajta hangulati indikátorként illetve tendenciák becslésére jól lehet ugyan használni (ha többen tervezik a kivándorlást, akkor valószínű, hogy többen is fognak elmenni), de ezeket az értékeket konkrét előrejelzésnek venni nem reális (soha nem fognak annyian elmenni, mint ahányan tervezik). Ennek az is oka, hogy a tényleges kivándorlást leginkább a fogadó országok kereslete mozgatja, mutatott rá Sík Endre, a kutatás vezetője egy Népszabadság-interjúban.

Egyetemi tanárként különösen figyelemre méltónak tartom a fiatalok külföldi továbbtanulását. Ami néhány éve még különös, kirívó jelenségnek számított, ma egyre több hír magyar fiatalok külföldi egyetemi tanulmányairól. Számos egyetem hirdet tandíjmentes tanulmányokat Európa-szerte. Nemigen hallani azonban arról, hogy az Európai Unió országainak polgárai Magyarországon törekednének továbbtanulni. (Kivételek persze vannak, néhány éve, sőt ma is az orvosképzés vonzott hallgatókat külföldről.)

Ugyanakkor a külföldiekkel kapcsolatos véleményeket rendszeresen szondázó Tárki-felmérések azt mutatják, hogy tízből négy magyar nyíltan idegenellenesnek tekinthető. Ez annak alapján állapítható meg, hogy egyetértenek azzal a véleménnyel, hogy „menedékkérők be se tehessék a lábukat az országba”. Az összehasonlító adatok szerint az elmúlt években romlott a helyzet, utoljára 2001-ben volt ilyen magas az idegenellenesség Magyarországon. Az átlagnál jobban elutasítják a menedékkérőket az alacsony iskolai végzettségűek, a munkanélküliek, a rezsihátralellyel küzdők, a romák és a Jobbik szavazói. Igen valószínű, hogy az elutasításban a versenyhelyzet érzékelése játsza a legnagyobb szerepet: elsősorban az e tekintetben érzékenyen érintettek a legtüremlenebbek. A felsoroltak között feltűnhet a cigányság, amely értelmezhető a gazdasági-társadalmi nehézségekkel leginkább sújtott, azonosítható hazai csoportként. A Jobbik szavazóbázisának jelentkezőit itt – az egyetlent, önmagát politikai hovatartozás szerit értelmező együttes a felsoroltak közül – inkább a bezárkózás és elzárkózás attitűdje magyarázhatja, mint gazdasági jellemzők.

A Magyarországra való bevándorlás vonatkozásában is ellentmondásos a helyzet. Összességében a Magyarországon élő migránsok száma nem magas: a lakosság 3 %-a született külföldön, a tartózkodási engedéllyel itt élők aránya kb 1,7 %. Területi eloszlásuk még egyenlőtlenebb, mint az állandó népességé, csaknem felük Budapesten él. Ez is amellyel szülő érv, hogy a hazánkba irányuló bevándorlás alapvetően gazdasági migráció. (vö. Learning Cities for Migrants Inclusion, 2013).

Közöttük a legnépesebb közösség a határon túli magyaroké Budapesten és az egész országban. Mivel nyelvi és más fontos kulturális különbségek nem választják el őket a befogadó társadalomtól, többségük integráltan él. A kínaiak jól ismert migráns csoportot alkotnak. Bár sokuk családdal, gyermekkel él Magyarországon, a szakértők őket „transznacionális migránsnak” tartják, mivel az asszimiláció – egyúttal az integráció – elutasítása jellemző rájuk, amit hangsúlyoz a nagyfokú mobilitás. A vitenamiak gyorsan fejlődő közösséget alkotnak, családjaikra a magas gyermeklétszám jellemző, egyelőre viszont nincsen saját iskolájuk. A szerb bevándorlók az iskolázás szempontjából sajátos helyzetben vannak: mivel a hazai szerb kisebbség rendelkezik kulturális intézményekkel, iskolákkal is, a beköltözők ki tudják használni ezeket a lehetőségeket. Fontos, bár nem egységes migráns csoport az afrikaiaké, akik ugyan 43 (!) országból érkeztek, de az egyes országokból érkezettek kis száma és a velük szemben megnyilvánuló sztereotípiák miatt „afrikai szubkultúra” fejlődött ki Budapesten, amely a helyiek számára is vonzó kínálatot mutat be, emellett számos – polgárjogi, emberjogi, sport, kulturális – egyesületet tart fenn. A migránsok

többi, kisebb csoportját (persze, török, arab, latin-amerikai, mongol, orosz) a munkaerőpiacon elfoglalt sajátos hely, a magyarokkal való színes kapcsolat jellemzi.

Megemlítem még, hogy jogvédelmükkel, életviteli problémáikkal kapcsolatos gondjaikban a „Menedék”– Migránsokat Segítő Egyesület nyújt támogatást. (Az egyesület vezetője Kovács András.)

A fenti áttekintésben nem szerepel egy olyan nagyobb csoport, amelynek többsége nem állandó letelepedési helyként választotta Magyarországot, azonban házat, telket vásárolt, gyakran gazdasági tevékenységet is folytat. E csoport tagjai Nyugat-Európa különböző országaiból származnak, többségüknek Magyarországhoz sem nyelvi, sem más kulturális szempontból nincsen kötődésük. (Eltételezve persze azoktól a magyaroktól, akik politikai okokból a forradalom után hagyták el az országot.) Csak Baranya megyében – ahol az aprófalvak elhagyatott családi házai kapósak – több száz osztrák, német és holland család telepedett le. Meglepő lehet, de „finn falut” is ismerünk, legalábbis olyat, ahol a jellemző beköltöző család a finn (Baranyán kívül Borsodban is van hasonló népességszerkezetű falu.)

Nemzetközi összehasonlításban a magyarországi beköltözések száma tehát nem magas. Ám ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy az ország csak az utóbbi évtizedben vált az EU tagjává, azt megelőzően az ismeretlen és fenyegető Szovjet Birodalom részeként szemlélték. A beköltözők többsége ma is lényegében elszigetelten él új lakóhelyén, amelynek oka nem utolsó sorban az országunk népének – különösen falusi népének – csekély idegen nyelvi ismerete. Tegyük hozzá: ennek mélyén az ország fél évszázados elszigeteltségét találjuk.

Amint a fenti áttekintésből láthatjuk, sem a kivándorlók, sem a bevándorlók között nem kapott említést a cigányság. Ennek legfőbb – valószínű – oka az, hogy a nemzetközi statisztikák többsége nem tartja nyilván a lakosságot etnikuma szerint, hanem csupán állampolgársága alapján. Mi az egyes honi népcsoportokat általában külön, saját névvel említjük, kezeljük. Hogy ebben a tekintetben nem követjük az európai mintát, annak oka a nemzetiségek és etnikai kisebbségek törvényben biztosított külön joga nyelvük, kultúrájuk fenntartására, ápolására.

Viszont a szociológiai vizsgálatok, statisztikák nem kezelik külön népcsoportként a cigányságot. Így ha a cigányság mozgására irányuló adatokat vizsgáljuk, akkor a fentiekhez hasonló adatbázishoz nem juthatunk hozzá. Ehelyett kénytelenek vagyunk alapvetően interjúk beszámolóiból következtetéseket levonni.

A cigányok kivándorlása

Amint erről már szó volt, a 19. század második felében, elsősorban a rabszolga-felszabadítás következtében, nagy cigány vándorlás indult meg a Balkánról Kelet-Európa, valamint Nyugat-Európa és Amerika felé. A vándorló csoportok többségének cigány nyelvét erős román hatás érte, ezért általában „oláh cigánynak” nevezik őket, ezzel is megkülönböztetve őket a máshol már évszázadokkal korábban letelepedett cigányoktól – ahogyan mi a magyar cigányoktól megkülönböztetjük őket.

Az elmúlt évtizedek legnagyobb hatású nemzetközi kutatói szerint egyfelől (Fraser, 1993) nem lehet csak a rabszolga-felszabadítás hatásának betudni a nagyméretű vándorlást, hiszen több oláh cigány dialektusban a magyar nyelv befolyása is fellelhető, illetve a nyugatra érkezett cigány csoportokat számba vevő dokumentumok szerint sok család huzamosabb ideig tartózkodott Moldván és Havasalföldön kívül eső területeken. Mások szerint (Acton, 1995) az 1820 és 1860 között zajló „emancipációs periódus” folyamán a román fejedelemségek és a környező területek gazdasági rendszere telítődött a volt rabszolgákkal. Ilyen környezetben a

végleges rabszolga-felszabadítást követően indult meg az „interkontinentális” migráció (v.ö. Binder M...).

Abban tehát mindkét szerző egyetért, hogy nem kizárólag a romániai rabszolga-felszabadítás következménye volt a cigány migráció, hiszen a 19. században nem a rabszolga felszabadítás volt az egyetlen folyamat, mely alapvetően megváltoztatta a cigányok helyzetét. A politikai átrendeződés és az ipari fejlődés is jelentős hatást gyakorolt az itt élő cigányok életére.

A korszak elején még három nagyhatalom (A Habsburg Birodalom, a cári Oroszország és az Oszmán Birodalom) uralta Európa e térségeit, azonban a „hosszú” 19. század folyamán - az első világháborúig bezárólag - a kelet-európai népek nemzetállamai vették át a helyüket. A cigányok tehát soknemzetiségű birodalmak lakóiból kisebbség, autoriter jellegű nemzetállamok polgáraivá váltak. Ez teljesen új helyzetet jelentett.

A vándorlások egyik általános oka lehetett a cigányok speciális gazdasági helyzetének megváltozása. A Kelet-Európában megjelenő ipari fejlődésnek köszönhetően meginduló tömegtermelés csökkentette a keresletet a cigányok fő megélhetési forrását képező termékek iránt (mint például: teknők, faedények, kosarak, seprűk, gyékények, szatyrok, üstök), továbbá csökkent az igény a „klasszikus” cigány szolgáltatások iránt (üstfoltozás, drótozás, nádazás). Ezt a nagy gazdasági változást a cigányság tulajdonképpen máig nem heverte ki.

A rabszolga-felszabadítás következtében nomád cigány csoportok jelentek meg Kelet-Európa országaiban, felerősítve a cigányellenes előítéleteket. Gazdasági helyzetük romlása és a növekvő előítéletek miatt a cigányok még inkább a társadalom periferiájára kerültek. Ilyen körülmények között egyre többen indultak meg Nyugat-Európa felé. E nyugati irányú migráció általánosabb társadalmi-gazdasági okai abban is megnyilvánultak, hogy egybeesett más kelet-európai népek kivándorló hullámával a 19-20. század fordulóján.

Európa második világháború utáni felosztása, különösen a Szovjetunió hatalma térségünkben évtizedekig meggátolta a szabad mozgást, következképpen a cigányság vándorlását is. A múlt század utolsó évtizede azonban rohamos változást hozott. Szabaddá vált az utazás a világban, megszűntek a határok, a szó korábbi értelmében.

A cigányság tömeges kivándorlása néhány évvel később kezdődött. A kiinduló pontot Csehszlovákia megszűnése, Csehország és Szlovákia különválása jelentette (Forray R. K – Szegál B. 2000) Az önállósodott Csehországból távoznuk kellett azoknak, akik hivatalos tartózkodási engedéllyel, lakással nem rendelkeztek. A cseh ipari centrumok építéséhez az ország keleti feléből tömegesen igényelt és érkezett, ott már családot is alapított cigányokat kiutasították. Sokukat egykori hazájukba,

Szlovákiába zsúppolták, de az ország őket sem tudta megfelelően elhelyezni. Nagy cigány tömegek maradtak hazátlanul Csehország útjain. Az európai felzúdulásra nem Európa, hanem Kanada válaszolt, menekülteként befogadta a cigányokat. Ez a kanadai gesztus gyakorolt a magyarországi cigányokra olyan hatást - sajnos nincs arról kutatás, ténylegesen hogyan történt -, hogy egyes csoportjaik, majd kisebb tömegek útnak indultak, és otthoni üldöztetésükre hivatkozva menedékjogot kértek Kanadától.

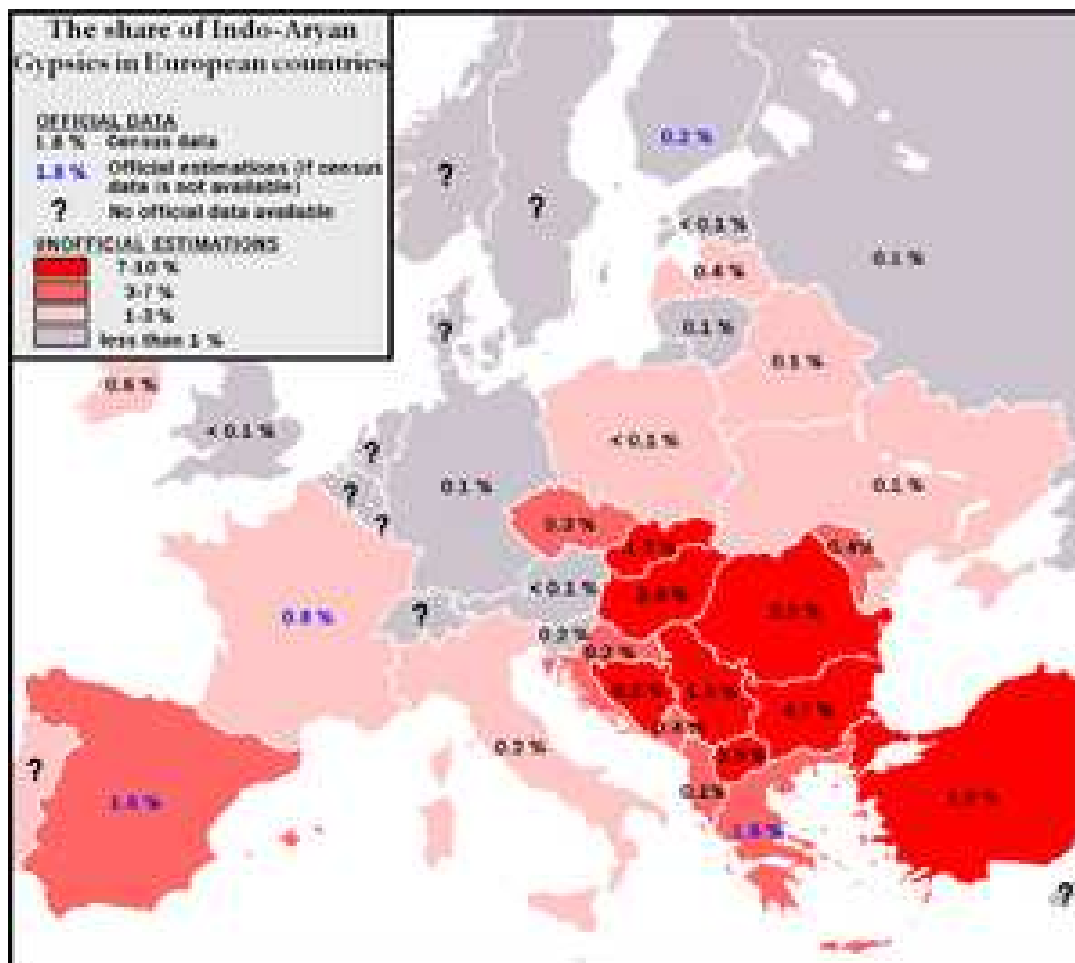
Kanadába 1994. november 1-jétől lehetett vízummentesen utazni, de az országba érkező nagyszámú, főként roma menekültek miatt 2001. december 5-én újból vízumkötelezettséget vezettek be Magyarországgal szemben. 1998-tól 2001-ig 8600 magyar állampolgár folyamodott menekültstátusért Kanadában.

A vízumkényszerert Kanada 2008. március 1-jével szüntette meg újra Magyarországgal, Csehországgal és Szlovákiával szemben, és akkor ismét nagyobb menekülthullám indult el. A kanadai hatóságok 2009-es és 2010-es adatai szerint Mexikó után Magyarországról érkezik a legtöbb menekült az országba, ezért tárcaközi háttérrel külügyi, rendészeti és szociális vonatkozású kétoldalú kapcsolatokat létesítettek.

A kisebbségi ombudsman a vízumkényszer eltörlése után tájékoztató füzetet készített, amelyben felhívta a figyelmet a kanadai kivándorlás kockázataira. Ez év szeptemberében a magyar hatóságok az MTI-vel azt közölték, hogy a vízumkényszer újbóli eltörlése óta mintegy hétezer magyar állampolgár kért menedékjogot Kanadában, de az évekig elhúzódó eljárás során alig néhány százan kapták meg a státust. Ezt megelőzően Magyarország több településén is arról beszéltek az MTI tudósítójának, hogy uzsorakölcsönökből eredő tartozásuk, különféle atrocitásoktól való félelmük miatt vagy a jobb élet reményében sok száz család kivándorolt Kanadába, és további százak szeretnék követni a példájukat. (Helyes Imre, az ottawai magyar nagykövetség vezető konzulja azt mondta: 2010-ben 1178 menekültkérelem került a kanadai hatóságok elé, és mindössze két százalékát fogadták el.)

A kanadai hatóság a beérkező magyar kérelmeknek csak 1-2 százalékát találta megalapozottnak: azok több mint 90 százalékát vagy visszavonják, vagy nem viszik végig, illetve eltűnik a kérelmező. Ez a magas arány a kanadai kormány szerint egyértelműen annak a jele, hogy a kérelmező nem a menekültstátusz elnyerése, hanem az eljárás ideje alatt igénybe vehető szociális ellátás, iskoláztatás, valamint a legális munka lehetősége miatt érkezett.

A bevándorlási miniszter szerint az egyetlen lehetséges út a hamis kérelmek visszaszorítására az volt, hogy felgyorsítják a döntési folyamatot. Ellenkező esetben az ország nagyvonalú menekültügyi rendszere továbbra is arra csábította volna a jobb életre vágyókat, valamint egyes, a kiutazásokat szervező kereskedelmi, vagy épp bűnözői csoportokat, hogy visszaéljenek vele. Márpedig minél többen érkeznek, annál jobban.

Ez év január végén a kanadai kormány Miskolcon indított kampányával finoman arra próbálta rávenni a borsodi romákat, hogy meg se próbálkozzanak Kanadával. "A visszaélések elkerülése érdekében Kanada menekültügyi rendszere megváltozott. Évek helyett akár heteken belül elbírálják a menedékkérelmeket. Gyorsabban hazaküldik az alaptalan menedékkérellemmel érkezőket" - olvasható a plakátokon, amelyek négy hétig láthatóak Borsod megye több pontján.

Az áttekintésben nem törekedtem teljességre. Valójában nehezen is tehettem volna, hiszen ismereteim szerint nem történt empirikus kutatás ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. A menedékkérelmem a legtöbb esetben nyilvánvalóan csupán arra ad - vagy adott - lehetőséget, hogy az érintettek jobb életkörülményeket teremthessenek maguknak. Két esetre ezzel kapcsolatban emlékeztetek, a "zámolyi romák" ugyan nem Kanadába menekültek, hanem Nyugat-Európába. Elég nagy hazai botrány vált belőle. Még jelenleg is folyik az az eljárás, amelyben egy neves magyar roma politikus asszony itthoni veszélyeztettségére hivatkozva folyamodott állampolgárságért. Egyelőre az eredményeket várjuk.

Összegezés

Az áttekintésben a Magyarországról történő kivándorlás, és az ide bevándorlás eseteit mutattam be. Egyetértve a kérdés szakértőivel, úgy látom, hogy az a magatartás, amit "kivándorlásnak" szoktunk mondani, ma már sokkal tágasabb jelenség lakóhelyünk örökre történő kicserélésénél. Sok esetben inkább arról van szó, hogy a magyar állampolgárok egy része hosszabb-rövidebb ideig külföldön próbál szerencsét. Amikor egy frissen érettségizett fiatal úgy dönt, tanulmányait egy külföldi egyetemen folytatja, a s rövidesen - az interneten - talál is olyan intézményt, amely eredményei alapján szívesen fölveszi, akkor csak drukkolhatunk azért, hogy tanulmányai befejeztével visszatérjen, de nem a nemzethalált vizionáljuk. A bevándorlók között sajnos nem jellegzetes típus az ilyen fiatal. Felsőoktatási intézményeinknek és irányítóinak azon lenne érdemes fáradozniuk, hogy a mi kínálatunkat is legalább ugyanennyien válasszák.

A vizsgált mozgásoknak nyilván csak töredéke ilyen, sokkal inkább a jobb kereseti lehetőségek inspirálják a ki- és a bevándorlást. Bár az indítékok, a célok nem azonosak, de nagymértékben hasonlóak. A külföldön munkát vállaló fiatal vagy idősebb ember éppen úgy többletet akar elérni, mint a csak tanulni vágyó.

A cigányok - zömmel - kanadai útja alapján véve hasonló a fentiekhez, csak a várt haszon nagyobb vagy látszik nagyobbak. Ők egy kínálkozó lehetőséget használtak ki, olyan egyedi lehetőséget, amikor etnicitásuk nem hátrányt, hanem éppenséggel előnyt látszik jelenteni. Más kérdés, hogy alapján téves utat választottak. Bár konkrét választ még erre sem tudunk adni.

Azt gondolom, hogy az itt vázoltakban több a feltételezés, mint a tényleges ismeret. Nagyon hiányzanak a célzott kutatások, legalábbis egy olyan kutatás, amely az utóbbi esetet térképezné fel.

Hivatkozások

Learning Cities for Migrants Inclusion, 2013. [EUKN Hungary - LECIM](#) leolvasva: 2013.08.02

Acton, Thomas (2007) *Review of Angus Bancroft, "Roma and Gypsy-Travellers in Europe: modernity, race, space and exclusion"*. *Romani Studies*, 17 (2). pp. 247-249. ISSN 1528-0748 (Print), 1757-2274 (Online) (doi:[10.3828/rs.2007.11](#)) leolvasva: 2013. 08. 02.

Fraser, A (2006) *A cigányok*. Osiris, Budapest

Binder Mátyás (2009). *Beások, etnikai mobilizáció és identitás*. *Kisebbségkutatás*, 2. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2009_02/cikk.php?id=1711 leolvasva: 2013. 08. 02

Forray R. Katalin – Szegál Borisz: (2000) *A cigány gyermek Kelet-Európa iskoláiban*. *Educatio*, 2: p. 291-306.)